

КООПЕРАЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПОДОЛАННЯ СТРАХУ (ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ)

У статті розглянуто взаємодію кооперації з важливим аспектом людської екзистенції – феноменом страху, який може суттєво впливати як на економічну діяльність соціального середовища, так і на матеріальну й духовну сферу кожної людини.

Ключові слова: кооперація, страх, філософія кооперації, кооперативні принципи, страх самозбереження, страх небуття, духовна основа кооперації, страх перед своїм майбутнім, соціальний та екзистенціальний страх.

Movchan M.

COOPERATION AS MEANS OF OVERCOMING OF FEAR (PHILOSOPHICAL ASPECT)

In this article interaction of cooperation with important aspect of human existence – phenomena of fear, which can significantly influence both economic activity of social environment and material and spiritual sphere of every human is considered.

Keywords: cooperation, fear, philosophy of cooperation, cooperative principles, fear of self-preservation, fear of nonexistence, spiritual foundation of cooperation, fear of future, social and existential fear.

На початку ХХІ століття світ знаходиться в умовах екзистенційно-антропологічної кризи (коли втрачаються надійні усталені раціонально вивірені, освячені традицією життєво значущі орієнтири в людському бутті), яка постійно продукує страхи, деформує розгортання політичної та економічної консолідації того чи іншого суспільства. Люди все частіше переконуються в тому, що економічним життям керують не тільки розум чи розрахунок, а й «емоційні, афективні, підсвідомі та стереотипні елементи, данина традиціям, нормам, цінностям, релігії, також ризик, благодійність, бажання успіху, примус, почуття страху чи перемоги»¹.

Ми зупинимось на одній із важливих складових, що керують економічною діяльністю в соціумі і впливають як на матеріальну, так і духовну сферу кожної людини, – екзистенціалі страху (тут поняття «екзистенціал» – вагомий чинник, котрий визначає існування конкретної людини, її ставлення до життя й смерті, до самооцінки свого становища у світі, людському середовищі. Серед них (екзистенціалів) виділяються: страх, свобода, самотність, абсурд, любов, віра тощо) та взаємовідношенні його з феноменом кооперації.

Страх – це стан, який виражає невпевненість у пошуках надійності, що зумовлений дійсною чи уявною загрозою біологічному чи соціальному існуванню і благополуччю людини, забезпечуючи при цьому, на певний час, самозбереження індивіда.

Кооперація є досить ваговою сферою соціального та економічного життя людини. Вона має чимало різновидів, серед яких на чільному місці в Україні і світі є споживча, кредитна, сільськогосподарська, виробнича кооперація. *Проблемами кооперації* (у більш і менш розгорнутому вигляді) *займалися* економісти, соціологи, філософи, історики минулого О. Анциферов, М. Баллін, С. Бородаєвський, Ф. Бюше, М. Верещагін, І. Витанович, Г. Галаган, Ч. Говартс, В. Доманицький, Ф. Енгельс, Ш. Жід, М. Зібер, К. Каутський, В. Кінг, М. Левицький, В. Ленін, К. Маркс, Б. Мартос, Р. Оуен, Ф. Райффайзен, Дж. Ролз, П. Сорокін, Г. Спенсер, В. Тотоміанц, М. Туган-Барановський, Дж. Холіок, О. Чайнов, Г. Шульце-Деліч та інші.

Зауважимо, що філософська думка як у минулому, так і зараз досить рідко розглядає ті чи інші проблеми і перспективи розвитку кооперації. Останнім часом у філософському дискурсі з'являються певні напрацювання, що стосуються філософії кооперації, але вони відрізняються своєю фрагментарністю, відсутністю цілісності. Переважно цим філософствуванням займаються економісти, історики, журналісти, політики, а самі фахівці-філософи чомусь означеної теми уникають. Напевно, на це є свої причини. Слід сказати, що сучасні українські і російські вчені М. Аліман, В. Апопій, К. Вахітов, В. Геєць, С. Гелій, В. Гончаренко, В. Дронов, Ю. Ільїн, І. Захаров, В. Зіновчук, В. Кабанов, О. Крисальний, А. Макаренко, В. Мартинов, Л. Молдаван, Л. Наговіцина, Т. Оніпко, А. Пантелеймоненко, В. Подолян, В. Рекрут, Г. Складар, Л. Теплова, Л. Уколова, Н. Фігуровська та інші у своїх наукових розвідках здебільшого акцентують увагу на історичних, економічних та соціальних аспектах кооперації, а в самій філософії кооперації вчені зосереджують певну увагу на питаннях власності, морально-духовних засадах і соціальній відповідальності означеного феномена.

Філософія – це одне з найвидатніших надбань людської цивілізації і культури. Вона – «не тільки візитна картка цивілізації і культури, а й їхня основа та животворний фермент»². Філософія³ аргументовано переконують у тому, що сама *філософія відрізняється від конкретних наук* (економічних, юридичних, історичних тощо) тим, що у науковому дослідженні бере участь людський розум, а у філософствуванні – все людське ество: воля, інтуїція, чуття, серце тощо; мова філософії більш різноманітна, ніж наукова; філософська істина відрізняється своєю сталістю (від неї відмовляються рідко), а наукова – є тимчасовою (від якої вчений може відмовитися на користь більш обґрунтованої істини); способів пізнання істини у філософії значно більше, ніж у науці. Тому в назві “філософія кооперації”, де висувається поняття “філософія”, має бути аналіз, що відтворює специфіку філософії, адже вона «...не піддається визначенню через щось інше, а тільки через саму себе й у якості самої себе – без порівняння з чим-небудь, з чого можна було б добути її позитивне визначення. У такому випадку філософія є щось самостійне, останнє...» (М. Гайдеггер)⁴. Історично так склалося, що філософія виплекала науку, яка з часом стане самоусвідомлюючим особливим проявом людського духу.

Метою нашої статті є спроба виділити з соціальної складової кооперації один досить суттєвий аспект людської екзистенції – страх – і розглянути кооперацію через призму філософії (в нашому випадку – філософії страху).

Про *кооперацію* можна говорити як про: 1) гуртування і співпрацю людей у будь-якій сфері суспільного життя; 2) форму організації праці, за якої певна кількість людей спільно бере участь в одному й тому ж або в різних, пов'язаних між собою виробничих процесах; 3) сукупність (систему) специфічних громадсько-господарських об'єднань людей – кооперативів, в яку поряд із ними входять їх об'єднання, підприємства та заклади, які їм належать⁵. Першим використав термін „кооперація” (в сучасному розумінні) видатний англійський філософ, один із перших соціальних реформаторів XIX ст. Роберт Оуен. Його по праву вважають родоначальником *кооперативної філософії*.

Протягом багатомісячної історії суспільного розвитку існували певні види діяльності, якими займалися групи людей. Групові об'єднання забезпечували більш ефективну діяльність порівняно з індивідуальною⁶.

Які ж причини виникнення «групності», колективності, кооперативності і, кінцево кінцем, кооперативних організацій? На нашу думку, *початок* цього процесу слід шукати ще в *первісному суспільстві*. Щоб діяти і розвиватися, людям передусім необхідно було забезпечити своє існування, відтак гостро поставала потреба самозбереження. Первісна людина надзвичайно часто стикалася з небуттям – смертю (позаяк середня тривалість життя тоді становила 20-22 роки). У людини, яка ще не була особистістю, виникав надзвичайно стійкий емоційний стан (вона почала значно раніше переживати, ніж усвідомлювати, це можна простежити й у феномені онтогенезу – індивідуальному розвитку окремої людини від зародження і до смерті), тобто страху перед небуттям, адже спрацьовував сильний біоінстинкт. Небуття – все те, що знищує буття. У будь-якому разі страх небуття – це відповідь на зіткнення людини з руйнацією умов її нормального буття. Особа, в якій у самій її природі закладений інстинкт стадності, почала відчувати, що її дія має бути взаємодією, бо тільки тоді вона може ставати результативною (справжньою) і підтримувати життя. Таким чином, життя можливе (не кажучи про його якість) лише в певній (груповій) організації – плем'я, рід тощо.

Страх самозбереження і приводить людей до групової діяльності, кооперативності (в подальшій історії людства означений феномен постійно підтверджувався). На цьому етапі з'являється певна форма свідомості, яку можна класифікувати як *“Ми-свідомість”* – свідомість, що «визначається належністю індивіда до його соціальної групи: племені, роду, общини і т. ін.»⁷. Вона є визначальною як для спільноти, так і конкретного індивіда. В її межах людина виступає лише як носій та представник колективних і родоплеменних уявлень, цінностей, норм. Тому один індивід ніколи не протистояв іншому індивідові: протистояти могло лише наше “Ми” чужому “Вони”. Це не означає, що всі люди в цьому (первісному) суспільстві однакові. Вони відрізняються і за своєю фізичною силою, і за своїми здібностями.

Можна говорити про стадність, «групність», колективізм як про «спосіб самозбереження живих систем»⁸. Але колективізм можливий лише в соціальному середовищі і є вищим рівнем розвитку групи. Ще з прадавньої історії (первіснообщинного суспільства) нам відомі аспекти гуртування, співпраці, що можна класифікувати як кооперацію, де одне з провідних місць належить екзистенціалу страху. Зародження кооперації загалом стало результатом закономірних процесів. У подальшому поступі соціуму (в Античності, Середньовіччі, епосі Відродження, Новому часі) кооперація і страх будуть взаємодіяти і їх взаємодія матиме свою специфіку.

Кооперативи (як самостійні організації людей, що добровільно об'єдналися з метою задоволення своїх економічних, соціальних та культурних потреб за допомо-

гою підприємства, яке перебуває в їхній спільній власності) формально з'явилися на європейському континенті в умовах розвитку товарно-грошових відносин у середині XIX століття. Серед перших організаторів кооперативів, як зазначає відомий український дослідник кооперативного руху М. Аліман, був американський просвітитель, державний діяч, вчений, один із авторів Декларації незалежності США Бенджамін Франклін⁹.

Історія засвідчила, що кризи (соціальні, політичні, економічні) постійно супроводжували людство у всі часи і стосувалися майже всього суспільства (особливо найбідніших і найменш захищених верств), тому соціальний страх – *страх перед своїм майбутнім* (якістю життя в ньому і виживанням взагалі) був надзвичайно сильним, а це спонукало людей до реальних дієвих кроків щодо збереження свого життя (виживання) і можливого його покращення. Надзвичайно дієвими і ефективними засобами для цього є кооперація, кооперативи. Визначний український теоретик і практик кооперації *Василь Доманицький* ще на початку XX ст. у своїх «*Товариських крамницях*» писав: «Найліпший рятунок – товариські спілки, коли люди працюють гуртом самі для себе. А гурт, звісно, – святе діло... Гуртом не страшно ні до якого діла узятися, у гурті найважча робота за гру здається. Коли велика вигода буває з того, як двоє або троє спречаються та разом орють, сіють, возять, або молотять хліб, то що вже й казати про більші спілки хліборобські, хліборобські артілі, коли до гурту стає кілька сімей, 10-15 або й більше робочого люду, й вони роблять гуртом усяку роботу, і вже аж готовим зерном, або навіть грішми між собою діляться!»¹⁰. Дуже важливо, щоб у таких організаціях усвідомлювалися і реалізувалися *кооперативні цінності*. Протягом кооперативної історії (від Р. Оуена, В. Томпсона, Л. Блана, «рочдельських піонерів» з Ч. Говардсом і до наших днів) відбувалася їх еволюція. Динаміка змін цінностей (принципів) залежала від конкретних умов і країн, стадій розвитку, класової структури, політичної орієнтації тощо. Останні зміни цінностей (принципів) зафіксовані в Декларації про кооперативну ідентичність, яка прийнята Міжнародним кооперативним альянсом на XXXI конгресі МКА 20 вересня 1995 р. Тут зазначені такі принципи: взаємодопомога, демократія, справедливість, рівність, чесність, взаємна відповідальність, солідарність, відкритість, соціальна відповідальність і турбота про інших¹¹. *Взаємодопомога* – це цінність, що визначає взаємовідносини кооперативу (як колективної організації) і члена кооперативу. *Демократія* в кооперації означає владу її членів, яку вони реалізують через органи управління шляхом прийняття рішень за всіма соціальними і економічними питаннями діяльності кооперативу. *Справедливість* – це передусім справедливий розподіл доходів і соціальних благ між членами і працівниками кооперативу. *Рівність* визначає ставлення кооперативу до своїх членів на основі рівноправної участі в діяльності. *Чесність* є головною моральною основою кооперативного підприємства (довіра, гласність, виробництво продуктів і послуг високої якості тощо). *Взаємна відповідальність* – відповідальність кооперативу за інтереси свого члена і відповідальність особи за спільні інтереси кооперативу. *Солідарність* у кооперації являє собою єдність інтересів членів окремих кооперативів будь-якого регіону і підтверджується створенням об'єднань кооперативів (спілок, асоціацій), починаючи від місцевого і закінчуючи міжнародним рівнем. *Відкритість* – це такі відносини кооперативів зі своїми членами і суспільством, які забезпечували б довіру до діяльності кооперативної організації і спільну участь у вирішенні нагальних проблем. *Соціальна відповідальність і турбота про інших* означає прагнення кооперації до підвищення рівня життя, покращення обслуговування своїх членів і всіх людей,

що користуються послугами кооперації без шкоди для інших громадян суспільства. Цих принципів повинна дотримуватися кожна кооперативна організація, вони не мають бути декларативними гаслами. Якщо принципи не виконуються, а постійно порушуються (особливо вибраними керівними органами товариств, спілок тощо), то відповідно посилюється *страх особистості за своє гідне життя*. Але на цьому деструктивні процеси не припиняються, а виникають нові страхи – самотності, покинутості, нереалізованості тощо. Це може призвести не тільки до депресії та повної руйнації особистості людини, але й смерті.

Тому в кооперативній системі завжди існувала нагальна потреба у високоосвічених, культурних, толерантних фахівцях-патріотах як своєї справи, так і кооперації загалом. Як не дивно, але найбільша шкода для кооперації може акумулюватися всередині самої кооперації (її установ), бо вона залежить від усіх тих людей (і передусім її очільників), які повинні завжди відстоювати високі ідеали кооперативного руху, але, на жаль, чомусь часто про це забувають. Відомий український економіст, кооператор і політичний діяч *Борис Мартос* приділяв велику увагу в кооперативних організаціях людському фактору. Він говорив, що «в першу чергу керівник кооперативної установи повинен бути людиною порядною. Розум, досвід та енергія людини нечесної принесуть кооперації не користь, а тільки шкоду, тому в першу чергу потрібні люди непідкупні, що для них матеріальні блага не грали б у житті першої ролі, і то однаково, чи справа йде про які-небудь дрібні вигоди, чи про якусь велику користь»¹². Керівник не повинен бути ні користолюбцем, ні егоїстом, громадські справи він має поставити «вище за свої особисті», а ще йому належить бути *не боягузом*, а «людиною смілою, з сильною волею й твердим характером, яка б при невдачах не падала духом, а, певна у вірності вибраного шляху, уперто б йшла до поставленої мети, підбадьорюючи слабодухих»¹³.

Доречно наголосити на тому, що *діалектика взаємовідносин* у межах кооперації непроста. «Охорона своїх інтересів повинна поєднатися у кооперативів з готовністю жертвувати ними в ім'я спільних інтересів. Не чистий егоїзм і не чистий альтруїзм, а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації...»¹⁴. З іншого боку, в розвитку кооперації виникає так багато проблем і труднощів, що подолати їх може тільки інтерес до спільної справи, громадське піднесення, ентузіазм. «Охорона своїх інтересів повинна поєднатися у кооперативів з готовністю жертвувати ними в ім'я спільних інтересів. Не чистий егоїзм і не чистий альтруїзм, а солідарність інтересів – ось духовна основа кооперації...»¹⁵. Лише така духовна основа кооперації дозволяє людям не тільки вгамовувати *страх перед невизначеним майбуттям*, а й долати його. Адже кооперація – це антропологічний феномен, сила і багатство якого полягає в тому, що він потрібний людям для забезпечення не тільки існування у світі, але й гідного життя в ньому, отримання благополуччя, радості й щастя буття.

Кооперативність, кооперація як соціальний феномен може виникати через страх (багато науковців із страхом також пов'язують виникнення релігії, філософських систем тощо); вона може допомагати людині в його подоланні, але також може й викликати страхи, коли порушуються певні «правила гри» – основні кооперативні принципи (а це трапляється тоді, коли егоїстичні тенденції людини беруть гору над спільними (груповими) інтересами).

Про кооперацію не потрібно говорити як про панацею від усіх нещасть і страхів. Вона як соціальна цінність має бути не раз і назавжди встановленою і застиглою догмою на всі випадки життя, а гнучкою (пластичною), чутливою до всіх і до кожного, хто сповідує її принципи. Кооперація лише тоді по-справжньому дієва і

допомагає людині, коли відчуває людину і реалії буття, які нереально обмежити вузькими рамками якихось «правильних» норм, визначень, правил тощо.

Наше життя набагато глибше і різноманітніше за всі існуючі рамки. Тобто кооперація має бути невіддільною від життя, іманентною (внутрішньо властивою) йому.

Ми переважно зосереджували увагу на філософських аспектах відношення кооперації і соціального страху, але є ще й *екзистенціальний страх* (обумовлений тим, що людина кінцева і вона знає про це; індивід бачить очевидність і неминучість втрати себе), який нереально подолати, та й не потрібно, бо він виступає атрибутом людського існування (тобто це те, чого не може не бути). Коли сила цього страху непомірно велика, то вона здатна призвести до глибоких переживань і руйнації. Але слід не забувати і про те, що завдяки саме екзистенціальному страху людина здобуває нагоду відчути справжність, істинність, “смак” буття. Без цього феномена наше буття не є повним. Найкращим виходом із подібного становища є визнання страху, тобто вміння жити з ним. Страх потрібно зробити не елементом власної деструкції, а навпаки – конструктивним елементом. Саме таким важливим феноменом, який може перетворювати навіть екзистенціальний страх на конструктивну силу, є кооперація.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Амінова О. В. Соціально-ціннісний зміст економічної діяльності людини: Автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, 2010. – С. 10.

² Надольний І. Ф., Андрущенко В. П., Бойченко І. В., Розумний В. П. та ін. Філософія: Навчальний посібник – Київ: Вікар, 1997. – С. 10.

³ Киричок О.Б. Філософія: підручник для студентів вищих навчальних закладів. – Полтава: РВВ ПДАА, 2010. – С. 8.

⁴ Там само. – С. 9.

⁵ Аліман М. В., Бабенко С. Г., Гелей С. Д. та ін. Історія споживчої кооперації України. – Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – С. 5.

⁶ Мовчан М. М. Кооперація у філософсько-теоретичному дискурсі / М.М. Мовчан // Міжнародний кооперативний рух: історичний досвід і сучасна практика: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2010. – С. 50.

⁷ Мовчан М. М. Самотність як феномен буття особистості: Монографія. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2009. – С. 55.

⁸ Маца К.А. Кооперативность как естественный принцип организации систем // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку» 20-21 листопада 2008 р. – Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 175.

⁹ Аліман М. В., Гавриленко Ю.М. Видатні діячі кооперативного руху – Донецьк: „ПРОЕКТ”, 2000. – С. 3.

¹⁰ Аліман М. Василь Доманицький і його «Товариські крамниці» // ДВ-вкладка газети «Вісті: діловий випуск Центральної спілки споживчих товариств України». – 2010. – № 38. – С. 1.

¹¹ Декларация о кооперативной идентичности, принятая Международным кооперативным альянсом на XXXI конгрессе МКА 20 сентября 1995 года. – Москва, 1996.

¹² Аліман М. Борис Маргос та курс його лекцій з теорії кооперації // ДВ-вкладка газети «Вісті: діловий випуск Центральної спілки споживчих товариств України». – 2006. – № 20. – С. 24.

¹³ Там само. – С. 24.

¹⁴ Туган-Барановский М. И. Социальные основы кооперации. – Москва: Экономика, 1989. – С. 93.

¹⁵ Там само. – С. 93.